

PHILIPP ZÖCH, EGY ELFELEJTETT ESZTERGOMI ÓRÁS A XVIII. SZÁZADBAN

Esztergom iparművészettörténetében két nagy fejezetet különböztetünk meg. Az egyik a középkori kezdettel a török hódoltság végén zárul. Adatai még nem teljesen feltártak. Számos vonatkozás mutat azonban rá a hódoltsági idők elszegényedésére, a művészetek és iparművészet szünetelésére. Az igen gazdag középkori fejezet után egy sekélyes és szegényes korszak következett. A török hódoltság után is még évtizedekre volt szükség ahhoz, hogy az iparművészetben a fellendülés jelei mutatkozzanak.

A XVIII. sz. elején Esztergom tulajdonképpen egy nagykiterjedésű, hatalmas rommező. Hajdan virágzó kézműves ipara, kereskedelme megsemmisült, a földek gazdátlanok, megműveletlenek. Lakosainak száma — Párkánnyal együtt — még 1712-ben is alig 2000 fő. Ilyen körülmények között nagy eredménynek számítható az a csekély próbálkozás is, mely a XVIII. sz. első felében kimutatható.

Esztergom ötvösségtörténete is rámutat a hódoltság utáni társadalmi átalakulásra. A lassú felemelkedést jelzi az, hogy már 1725-ben, 1720-ban előfordulnak ötvösök a városban. ha számuk a korábbiakhoz képest nem is volt számottevő. Kőszeghy szerint 1715-ben kettő, 1720-ban egy ötvös dolgozott a városban. Igaz, hogy ez a folytonosság 1732. körül hosszú időre megszakadt, mégis értékes adat az újjászülető Esztergom iparművészetéhez. Ismeretes ugyanis, hogy Esztergom város ötvösségtörténetében ehhez képest ragyogó korszakok is voltak. Az 1529-ben megalakult ötvöscéhnek 16 magyar mester volt a tagja, céhszabályzatuk is magyar volt. A török hódoltság megszakította ezt a fejlődést, a XVIII. század elején, amikor Esztergom a hódoltság alatti idők ostromai után romhalmazzként terült el, mesterek kísérletet tesznek arra, hogy ott gyökeret verjenek, műhelyt alapítsanak. Úgy látszik azonban a gazdasági helyzet még nem nyújthatott megfelelő alapot e műhelyek felvirágzásához. Mind ezt csak a következő évtizedek pótolhatták.

A hosszú évszázadok óta háborútól gyötört városban a XVIII. sz. közepén rohamos fejlődés indul meg. Esztergom lakossága 100 év alatt közel megtízszereződik. A kipusztult és elvándorolt lakosok helyébe idegenek, főleg osztrák és német iparosok és kereskedők jönnek. Megindul az iparosodás. 1720-ban a Vízivárosban az iparosok száma 2, egy évszázad múlva — 1828-ban — pedig már 62. Szenttamáson az iparosok és

kereskedők száma, Bél Mátyás szerint, ugyanezen idő alatt 1-ről 90-re (!) emelkedik. Helischer adatai szerint¹ 1823-ban Esztergom szab. kir. városban már összesen 446 (!) mester van, köztük 2 aranyműves és 3 órás. A bevándorolt iparosok zömét — különösen áll ez az óráskra és az ötvösökre² — kezdetben Ausztria, főleg Bécs adja. Sok telepés érkezik Németországból is.

Ez az a környezet és ez az a kor, amelyben valahonnan, talán éppen Bécsből, elindul egy Zöch Fülöp nevű, 35—40 év körüli órasmester, feleségével: Albrecht Magdolnával és kisfiával: Ferencsel, szerencsét próbálni Esztergomba. Lehet, hogy a rokonok hívták őket Esztergomba, mert 1710 óta gyakori az anyakönyvekben a Zöch (Czöch, Zech, Czech) név, (csizmadiák, korsósok, szabók). Lehet, hogy eljutott hozzá a hír, hogy „Esztergomban nincs órák”. Pedig a XVIII. században az órá már nem megfizethetetlen ritkaság többé, elterjed az a módosabb polgárság körében is

Philipp Zöch és családja valamikor 1773—1780 között telepedhetett le Esztergomban. Jelzi ezt Ferenc fiuk születése, aki az 1806-ban kelt házassági bejegyzés tanúsága szerint 1773-ban, de még nem Esztergomban született. Ránk maradt legkorábbi órájának készítési ideje viszont kb. 1780-ra tehető.

Philipp Zöch művei tanúsága szerint fejlett művészi érzékű, jó ízlésű, kitűnő szakember volt. Sok adat nem maradt róla. Ha véletlenül fel nem bukkan, több mint 150 évvel halála után néhány órája, ma már senki sem emlékeznék rá. Pedig az általa készített órák szerkezete kitűnő, és semmivel sem marad el a kor bécsi mestereinek órái mögött. Művészi ízlése pedig, amellyel óráinak tokját, számlapjait elkészítette, illetve kiválasztotta, az átlagos színvonal fölé emeli. Kb. 20 évig élt Esztergomban. 1800. július 3-án halt meg, 62 éves korában.³

Felesége is Esztergomban halt meg, 7 éves özvegyesség után, 1807. október 10-én, ugyancsak 62 éves korában.⁴ Életük végén polgári jólétben éltek. Legalábbis erre lehet következtetni abból a tényből, hogy özvegyének gyászmiséjét 2 pap segédletével tartották, ami az általában szokásos 0,25 Ft helyett 1 Ft stólapénz lefizetésével járt.

Zöch Fülöp halála után fia, az akkor 27 éves Ferenc vette át a műhelyt. Alig lehet részvét és meghatottság nélkül követni azt a sorsot, amely az anyakönyvekből kibontakozik. 1800. II. 24-én — apja halála előtt pár hónappal — megnősül, elvesz egy nála egy évvel idősebb özvegyasszonyt, özv. Mayerné sz. Hartmann Erzsébetet.⁵ Még ugyanazon

1 Prokopp—Zolnay: „Bél Mátyás: Esztergom Vármegyéről”. Tatabánya, 1957. 71—73. old.

2 Kapossy János: Magyarországi ötvösök a XVIII—XIX. században. Budapest, 1934. 5. old.

3 Esztergom Belvárosi Plébánia, Matricula defunctorum, B. 138. old.

4 Esztergom, Belvárosi Plébánia, Matricula defunctorum, B. 231. old.

5 Uott, Matricula copulatorum, B. 367. old.

évben megszületik első gyermeke, Ferenc. 3 hónapos korában meghal.⁶ 1801. végén újból gyermeke születik, akit újból Ferenc névre keresztelnek. 4 hónapos korában ezt is eltemeti.⁷ Másfél év múlva meghal a felesége.⁸ Három év múlva, 1806. II. 10-én „a tisztas özvegy, Franciscus Cöch (Sic!) horopaeus”⁹ 33 éves korában újból megházasodik, elveszi a Vízivárosban élő Pollák Klára 26 éves „tisztas hajadont”.¹⁰ Úgy látszik, hogy a család gyökeret ver Esztergomban. Az esküvői tanúk egyike — éppen Zöch tanúja — egy őslakos esztergomi család tagja („Horváth”). Második házasságából csak 3 év múlva, 1810. III. 30-án születik meg első gyermekük: András.¹¹ Szinte már sorstragédia, hogy ennek is megtalálható a halotti bejegyzése: 6 éves korában 1816. április 16-án.¹² Még mindig bíznak és remélnek. Zöch már 44 éves, felesége 37. Még egyszer megkísérlik szembeszállni a végzettel: 1817. dec. 14-én újból fiúgyermekük születik, akit valami csodálatosan emberi ragaszkodással, reménnyel és makacssággal újra Ferencnek keresztelnek.¹³ De a sors nem kegyelmez: 1819. március 13-án ez a gyermekük is meghal, két éves korában.¹⁴

A sorozatos sorscsapások megtörik Zöch Ferencet. Úgy látszik, sem kedve, sem energiája nincs többé, hogy felvegye a versenyt az 1820-as években Bécsből és Csehországból bevándorló új órással, mert ebből az időből egyetlen sajátkészítésű óráját sem ismerjük. Valószínű javításokból és továbbeladásokból él, míg 1839. május 22-én — a halotti bejegyzés szerint 70 éves korában — „öregségi gyengeségben” meg nem hal.¹⁵

Ez az utolsó bejegyzés, ami a családról Esztergomban fellelhető. Utódaik, leszármazóik Esztergomban nincsenek. Ma már csak Philipp Zöch 4 órája, fiának Ferencnek 1921-ben felbukkant, de azóta ismeretlen helyre került egy órája és néhány fakult anyakönyvi bejegyzés őrzi emléküket.¹⁶

És most néhány szót magukról az órákról. Az idősebb Zöchnek négy órája maradt ránk. A XVIII. sz. jellegzetes óratípusához, az Európa-szerte

6 Uott, *Matricula defunctorum*. 1800. XII. 5. B. 140. old.

7 Uott, *Matricula defunctorum*, 1802. II. 21. B. 151. old.

8 Esztergom, Belvárosi Plébánia, *Matricula defunctorum*, 1803. VI. 19. B. 168. old.

9 Ez az egyetlen eset, hogy az anyakönyvben a Zöch családdal kapcsolatban az „órákészítő” szó előfordul.

10 Vízivárosi Plébánia: *Matricula copulatorum*, V. 34. old. és Belvárosi Plébánia: *Matricula copulatorum* B. 426. old.

11 Belvárosi Plébánia, *Matricula Baptisatorum* F. 41. old. Vezetéknévét ekkor „Czech”-nek írják.

12 Belvárosi Plébánia, *Matricula Defunctorum* B. 298. old.

13 Belvárosi Plébánia, *Matricula Baptisatorum* F. 180. old. Nevét itt „Zech”-nek írják.

14 Belvárosi Plébánia, *Matricula Defunctorum* B. 326. old.

15 Belvárosi Plébánia, *Matricula Defunctorum* C. 254. old. Nevét itt „Czech”-nek írják.

16 Érdekes, hogy dr. Kaftan Rudolfnak, a bécsi Óramúzeum igazgatójának közlése szerint 1852. körül Bécsben is dolgozott egy Franz Zech nevű órás.

elterjedt ún. szekrényórákhoz vagy kolostorórákhoz tartoznak. E típus formaalakítása, mérete kötött; külső megjelenése úgyszólván egész Európában egyforma. Az órákészítő egyéni tudása és művészi törekvései a kötött formákon belül csak a szerkezet pontosságánál, a számlap vésésénél, esetleg zománcozásánál, valamint az előlap felső részén levő körcíkkelyekben és a felső kis oldalablakban elhelyezett, áttört lemezből készült fémdíszek vésésénél érvényesülhetett.

Zóch ráánkmaradt órái is — ennek megfelelően — majdnem teljesen egyformák.¹⁷

A többnyire világosbarnára pácolt, érett, viaszfényezett tölgyfából készült — egy esetben feketére fényezett — tokot Louis XVI. stílusú öntött aranybronz veretek díszítik. A lendületes kialakítású tetőrészen díszes fogantyú, amely két állatfej szájában elforgathatóan van felerősítve. A fogantyú levélkoszorúval és szalagcsokorral övezett stilizált virágot ábrázol, tetején kétoldalra lelógó levélfüzérrel díszített urna. A tető négy felső sarkát aranybronz fáklyák díszítik, amelyek alsó részét az öntés után simára esztergályozták.

Az óra négy urnaalakra emlékeztető, stilizált virágot ábrázoló aranybronz lábön áll. A veretek egyformák, a cizellálás és az öntésnyomok el-tüntetése azonban nem egyforma gonddal történt. Hasonló veretek egyéb magyar, így győri, soproni, budai, sőt kassai¹⁸ stb. órákon is megtalálhatók. Ez arra mutat, hogy műhelyek foglalkoztak készítésükkel és árusításukkal. A legfőbb öntőműhelyek Bécsben voltak. Lehetséges azonban, hogy Magyarországon is voltak helyi öntőműhelyek, amelyek bécsi minták után dolgoztak.

A kötött külső mellett a ráánk maradt Zóch órák szerkezete és díszítése jól tükrözi a kor technikai és művészi fejlődését.

A legkorábbi egy 1775—1780 körüli óra. Közvetlen Zóch Esztergomba érkezése után készülhetett. Az első világháború végén Esztergomban került elő az akkori fémgyűjtés során.¹⁹ Orsójáratú szerkezete („Spindelgang”) egyedi készítmény. Ütőszerkezetének kiváltó karjait az ún. „esőkilincseket” (bár azok rejtett helyen vannak és nem láthatók) nagy gondnal kivágott barokkos cikornyák díszítik. A csapágylemezeket (platinákat) egymáshoz rögzítő lábak (pillérek) díszesen esztergályozottak. Rugótörés ellen túlhúzásgátló szerkezet védi a rugókat. Az ütőszerkezet ismétlő-negyedütő, mely két csengőhangú kis harangra üt. Ingája egy csavarmenetesen fel és lecsavarható körte alakú kis rejtett rézsúlyból és egy azzal együtt mozgó, a számlap nyílásán át látható, lencsealakúra csiszolt, réz ál-ingából áll.

17 Méretük — 1—2 cm-es eltéréssel — 28 x 13 x 44 cm.

18 V. ö. Pritz István: Magyar Órák. Bp. 1943. 33. old.

19 A beolvasztástól egy esztergomi festőművész és gyűjtő (Einczinger Ferenc) mentette meg, aki véletlenül meglátta és azonos súlyú rézkilincserért „kimentette” a beolvasztára váró rézholmik közül.

Számlapja igen szépen, gazdagon vésett, ornamentikája a legszebb a három között. (Lásd 1. sz. kép). A 4 csavarral felerősített számgyűrűn sugaras elhelyezésű római számok jelzik az órákat, arabs számok a percekét. A számok között kis cizellált virágok (rózsák?) vannak sugarasan elhelyezve. Az áttört mutatók rézből készültek. Az igen szép barokkos kismutató (óramutató) rézlemezről van kifűrészelve és cizellálva; a préselt nagymutató (percmutató) valószínűleg múlt századi pótlás. A római és arab számokat elválasztó kettős vonal minden szám között félkörívesen meg van szakítva.²⁰ A számgyűrű hátlapján a vésnök „LK” monogramja található (csak a számgyűrű lecsavarozása után látható). (L. 2/a. sz. kép.) A középrész gazdag vésése poncolt alapon ugyanazt a stilizált virágot ábrázolja csavart szalagfonattal és lendületes vonalú virágkelyhekből álló füzérről övezve, amely a fogantyún és a számlap négy sarkán elhelyezett öntött aranybronz vereteken is szerepel.

A félköríves felső rész vésése a középrésszel azonos csavart szalagfonatból és virágkelyhekből áll. Külön említést érdemelnek a negyed és az óraütést leállító két mutató állását jelző, a szokásos köralaktól eltérő, lendületes, barokkos szalagszerű lemezzrátétek, és a középső domború medaillon finom, urnában elhelyezett virágot ábrázoló vésése, melyeknél a véséseket fekete és piros hidegzománccal töltötte ki az ötvös (l. a tanulmány végén levő záró emblémát). Ezt az órát ugyan Zóch még nem szignálta, a szerkezeti sajátosságokból, a vésésből, a vésnök azonosságából és az óra felbukkanásának körülményeiből azonban Zóchtól való származása kétségtelennek tekinthető.

Kb. 10 évvel későbbi, tehát az 1780—90 közti időből származhat a 2. sz. óra. Ugyancsak orsójáratú szerkezetében — bár az lényegében azonos az 1. sz. óráéval — több kisebb tökéletesítés fedezhető fel. Így az ütések számát szabályozó ún. lépcsős osztókerek szerkesztése pontosabb, szabályosabb, a negyedűtő osztókerék csapja már szintén híddal van csapágyazva, megváltozott a fogasívek rugózása stb. Az ugyancsak ismétlő-negyedűtő szerkezet két spirálisan meghajlított mélyhangú zengőrudra üt. Szembetűnő a változás a számlap vésésénél is. A felső félköríves rész még erősen emlékeztet ugyan az 1. sz. óra vésésére, az ütést és ismétlést leállító két mutató felírása („Schlagt-Nicht”, ill. „Reper-tiert-Nicht”) azonban már egyszerű, sima körgyűrűbe van vésve. A középső medaillonba bevésve ott találjuk az órás nevét: „Philipp Zöch a Gran”. Nagyon szépek az áttört előlap felső két sarkában, valamint a két felső oldalablakban elhelyezett, még erős barokk hatást felmutató, áttört lemezből készült cizellált fémdíszek. A számlap középső részén már erősen érezhető a barokk szertelensége után lehiggadó klasszizáló irányzat hatása. Egészen kicsire zsugorodva ugyan még megtaláljuk a fogantyún és a számlap sarokveretein szereplő virágmotívumot, de az

20 Megjegyzendő, hogy a számgyűrű ilyen díszítése szigorúan konvencionális: pontosan ugyanezt a számlapot használják ebben az időben Európa-szerte — sőt Angliában is, amint az pl. a Drezda-i Mathematisch-Physikalischer Salon gyűjteményében levő német, francia és angol szekrényóráknál számtalan esetben megfigyelhető.

előző óra gazdag veréséből az uralkodóvá vált egyszerű poncolt alapon csak egy kis szalagcsokorral átkötött, két vékony ágból álló koszorú maradt meg (L. 3. sz. kép). A vésnők ugyanaz az „LK” mester, mint az 1. sz. óránál, monogramja ez alkalommal látható helyen, a számlap felső, félköríves részének hátoldalán van bevésve és a hátsó ajtó kinyitása esetén láthatóvá válik. (LX. 2/b. sz. kép.) A sugaras római számjegyeket viselő számglyűrű is leegyszerűsödik. Az órák közti stilizált virág, valamint a római számokat az arab számoktól elválasztó — félkörívvel megszakított — párhuzamos vonalakból álló díszítés elmarad; a számglyűrű egyetlen díszé egy egyszerű levélfüzér. Az áttört, láncképzésű barokk mutatók kékre futtatott acélból készültek, kézi fűrészeléssel.²¹

Még érezhetőbb a fejlődés a 3. sz. órán, mely mind szerkezetileg, mind művészi szempontból a legértékesebb a négy közül. Arányai tökéletesebbek. Szerkesztése, méretezése átgondoltabb, kivitele pontosabb. Elmaradnak az amúgy sem látható esőkilincsek és emeltyűk barokkos cikornyái, az ütést kiváltó karok simán lekerített alakját a célszerűség szabja meg. A számlap nyílásában látható álinga kézzel csiszolt, puha üvegből készült tükörrel van díszítve. Negyedüti-ismétlő szerkezete két csengőhangú kis harangra üt. Az idős mester utolsó, legértékesebb ráncmaradt alkotása. A Louis XVI. stílusú veretek ugyan még ugyanazok, mint az előbbi órákon, de a számlapon levő vésés barokkos lendülete már teljesen elmarad, helyét szigorú, egyenes vonalak, tapétaszerű csíkozás foglalják el (l. 4. sz. kép), amelyek már a Louis XVI. stíusból az empire-be való átmenetet jelzik. A középső medaillonban vésett felírás tünteti fel az óra nevét: „Philipp Zöch Gran” (l. e tanulmány elején, iniciálészerűen elhelyezve). Az ütés leállítására szolgáló mutatók állását fel-tüntető felírások itt is két egyszerű körglyűrűbe vannak bevésve. A vésett díszítés egyszerűségét, a számlapkészítő mesteri módon azzal ellensúlyozta, hogy a szép állapotban megmaradt tűzaranyozású előlapra helyezett számglyűrűt, továbbá a nevét tartalmazó medaillont és az ütést leállító mutatók felírását tartalmazó két kis körglyűrűt beüzüstözte. Ezzel az egyszerű eszközzel igen érdekes, elegáns hatást sikerült elérnie. A tűzaranyozás meleg sárga színe mellett az ezüst hideg fénye érdekes ellentétet ad, amelyet kihangsúlyoz az is, hogy a számlap résén át látható mozgó ál-inga ez alkalommal csiszolt rézlencse helyett, tudatosan, az ezüsthöz hasonló színhatást eredményező, puha üvegből csiszolt tükörből lett elkészítve. Az üti-szerkezetet leállító kis tömör rézmutatók egyszerűek, karcsúak. A 2. sz. óráéval azonos mintájú, de valamivel nagyobb, kézzel fűrészelt, láncképzésű, még mindig barokk óramutatók itt is kékre futtatott acélból készültek. Míg az 1. sz. óra a vésés és díszítőmotívumok gazdagságával tűnik ki, ez az óra a meleg-sárga arany, a hideg-fehér ezüst és a kékre futtatott acél anyagszerűségét hangsúlyozza

21 Az óra a Szt. György cég 1914. évi március 9-i árverésén bukkant fel első ízben. Onnan került egy jónevű pesti gyűjtő, Gárdos Alfréd birtokába. (L. Szt. György cég XVII. Művészeti Akciójának katalógusát. „A gyűjtő” 1914. évi III. évf. 82. old. 925. sorsz.)

ki. A bevéssett „LK” mesterjegyet ez alkalommal is csak a számgyűrű hátlapján, annak leszerelése után sikerült megtalálni. (l. 2/c. sz. kép.) Készítési ideje az 1790-es évek legvégére tehető.²²

A 4. sz. óra sajnos erősen rongált, és hiányos. Ezért — bár valószínűleg pár évvel korábban készült, mint a 3. sz. óra — utolsónak tárgyaljuk.

Tokja ugyancsak világosbarna tölgyfából készült, valószínűleg szintén viaszfényezéssel, ennek azonban, a szakszerűtlen tisztítás miatt, csak nyomai látszanak. Felső tetőrésze a veretekkel együtt elkallódott. A tok ugyanolyan bronzlábakon áll, mint a többi Zöch óra. Valamennyi mutatója hiányzik, az ütést leállító mutatók helye is be van szegecselve. Az előlap háromszög alakú vésett és áttört — még mindig barokkos — ablakdíszei — bár vastagon befestve — megvannak, a felső kis oldalablakok áttört díszei azonban hiányoznak.

Számgyűrűje sugaras római számozású, vésése az 1. sz. óráéra emlékeztet, a számok között azonban a virágok helyett egyszerűbb, stilizált óramutatóra emlékeztető díszítést találunk.

A számlapot ugyanaz a tapétászerű csíkozás díszíti, mint a 3. sz. óra számlapját. A középső medaillonban vésett felírás: „Philipp Zöch Gran”. A medaillont lendületes, stilizált levelekből (akantusz?) álló koszorú veszi körül. A számgyűrű és a négyszögletes számlap négy sarka közötti területet kitöltő öntött bronzveretek mások, mint a többi Zöch óránál. Míg amazokon felülnézetben ábrázolt, margarétára emlékeztető nyolcszirmú virág látható, a 4. sz. óra sarokveretein sugaras stilizált díszítés van. A sugarak kiindulópontja a kb. háromszög alakú veretek belső széle felé van eltolva, úgy, hogy a sugarak iránya mintegy a számgyűrű, illetve a mutatók felé tereli a tekintetet.²³

A szerkezet szintén a 3. sz. óráéhoz áll legközelebb, az ütést kiváltó karok simák, egyszerűek. A negyedűtő szerkezet két csengőhangú kis harangra üt. A számlap nyílásán látható ál-ingán ragasztás nyomai látszanak, valószínűleg ugyanolyan csiszolt üveg- (tükör-) lencse volt ráragasztva, mint a 3. sz. óránál. Ezüstözés nyomait a számlapon felfedezni nem lehetett, bár e tekintetben — a sokszori tisztítás miatt, amelynek nyomai világosan láthatók, csak az óra szétszedése, ill. a számgyűrű és a névmedaillon levétele után lehetne véglegeset mondani. A számlapkészítő „LK” mesterjegyet itt ismét a számlap félköríves részén, a hátlapon találhatjuk meg, és az a hátsó ajtó kinyitása esetén szétszerelés nélkül is látható (l. 2/d. sz. kép). Az óra készítési ideje a számlap vala-

22 Az óra megszakítás nélkül egy régi esztergomi polgárcsalád — az 1848-as függetlenségi mozgalmakban jelentős szerepet betöltő, esztergomi képviselőiséget majd polgármesterséget is viselt Kollár család — leszármazottainak birtokában van ma is.

23 Ez a veret sem egyedi darab, mint típus a század végén más dunántúli óráskoroknál (pl. Johann Gärtner, Győr) is megtalálható.

mivel bőkezűbb díszítése alapján valószínűleg pár évvel a 3. sz. óra készítése előtti időre, az 1790-es évek közepére tehető.²⁴

Philipp Zöch fiának, Zöch (Zech) Ferencnek szignált órája ez idő szerint nem ismeretes. Az egyetlen konkrét adat róla Csányi Károlynál található, aki megemlíti,²⁵ hogy múzeumi gyakorlatában egyszer kezébe akadt egy „Zöch Ferenc Esztergom” által készített késő empire álló óra, amelyről azonban közelebbi adatot nem közöl. A stílusmeghatározás és a fent ismertetett anyakönyvi bejegyzéseken alapuló életrajzi adatok alapján bizonyos, hogy ugyanarról a Zöch Ferencről lehet csak szó, magának az órának a holléte azonban ez idő szerint ismeretlen. Pedig előkerülése azért is érdekes lenne, mert segítségével esetleg meghatározható lenne annak az ugyancsak késő empire — vagy inkább korai biedermeier — nem szignált oszlopos fekete órának készítője, amely származásánál fogva (ugyanannak az esztergomi családnak a birtokában van, mint a 3. sz. Philipp Zöch óra) lehetséges, hogy Franz Zöchtől származik. Egyelőre azonban ez csak pusztta találgatás.

Végül pár szót az „LK” jelet használó ismeretlen számlapkészítő vésnőkről. Már az órák leírásánál is említettem, hogy kiváló művészi érzékű, gazdag fantáziájú, sablonoktól mentes, igazi művész lehetett, aki az órasművészet ezen szerény, eddig oly kevés figyelemre méltatott ágában kiválót alkotott, és megérdemelné, hogy nevét, működési helyét és idejét felkutassuk. Az órák vézése határozott egyéni stílust mutat. A század végén bátran használja az akkor divatbaírótt zománc medaillo-nokat és számgyűrűket. Eddig mintegy 15 számlapját láttam, de egy sem volt köztük, amelyik ne lett volna teljesen új, más, mint a többi. Nem a dagályos német, hanem a lendületes, könnyedebb bécsi stílus képviselője. Az egyes motívumoknál (pl. a csavart szalagmotívumnál) érezhető elvitathatatlan bécsi hatás miatt kezdetben azt gondoltam, hogy valami bécsi számlapkészítőről van szó. A további „LK” monogrammok utáni kutatás azonban meglepő eredménnyel járt. Azok között a korabeli jelzett bécsi szekrényórák között ugyanis, amelyeket alkalmam volt megvizsgálni, egyetlen egynél sem fordult elő ez a jelzés, sőt a Bécsi Óramúzeum igazgatójának közlése szerint nekik „olyan órájuk, amelyen ez a jelzés előfordulna, nincsen”.²⁶

Ezek után valószínűnek látszik, hogy a XVIII. század végén Magyarországon is volt egy manufaktura, amely a magyarországi órásokat számlapokkal, sőt talán az addig Bécsből importált veretekkel is ellátta.

A XVIII. század végi magyar ötvösök között sem Kőszeghy, sem Jankó²⁷ nem említ olyant, akinek monogrammjá „LK” lehetne. Egyedül Kapossy Jánosnál²⁸ szerepel egy Kreiner Lőrinc nevű ötvös. Győri pol-

24 Az óra eredetileg a süttői Resser családé volt; jelenleg dr. Rigler László süttői orvos ajándéka az Esztergomi Balassa Bálint Múzeum tulajdonában van.

25 Csányi Károly: Régi Magyarországi órák. Műbarát I. évf. Bp. 1921. 100 old.

26 Dr. Rudolf Kaftannak, a Bécsi Óramúzeum igazgatójának 1959. jan. 14-i keltezésű szíves közlése.

27 Jankó László: „Győri ötvösök a 16—19. században, Győr, 1934.

gárrá való felvételének időpontján (1801. II. 25.) kívül más adatot róla eddig nem ismerünk. Mivel azonban a céhszabályok értelmében az ötvös céh tagjai névjegyet vagy névbélyeget csak nemesfém tárgyakon alkalmazhattak, valószínű, hogy az ismeretlen „LK”-t nem is a céhbeli ötvösök, hanem a kevésbé ismert vésnökök közt kell keresni.

Ismeretes, hogy ebben az időben Esztergom, Győr, Komárom és Érsekújvár ötvöseit közös céhet alkottak. Könnyen lehetséges, hogy valahol ugyanezen a területen dolgozott az a vésnök is, aki az „LK” jelzést használta.

Alátámasztja ezt a feltevést, hogy az eddig talált ismert származású „LK” jelzésű órák a Dunántúlon és a Kis-Alföldön sűrűsödnek. Zóch 4 óráján kívül ugyanis eddig a következő — a XVIII. sz. második feléből származó — szekrényórák számlapján sikerült jelzését megtalálni:

Johann Gärtner, Győr	(Zománcszámlapos fekete szekrényóra)
Franz Langer, Veszprém	(Zománcszámlapos tölgyfa szekrényóra)
Johann Fachinger, Veszprém	(Zománcszámgyűrűs fekete szekrényóra)
Fridolin Winckler, Pápa	(Zománcszámlapos tölgyfa szekrényóra)
Ignatius Körmöndi, Szakolca	(Vésett számlapos tölgyfa szekrényóra) ²⁸
Ignatz Jahun v. Jakun, Nagyszombat	(Zománcszámlapos fekete szekrényóra)
Franz Kain, Debrecen	(Zománcszámlapos tölgyfa szekrényóra)

Ezenkívül Budapesten és Esztergom környékén (Süttőn) magántulajdonban több olyan — vésett és zománcszámlapos — szekrényórát találtam „LK” jelzéssel, amelyeken az órás neve, illetve az előállítás helye nincs feltüntetve.

A fenti adatok leszűkítik ugyan azt a kört, ahol tovább kell kutatni, az „LK” mester kilétének és lakóhelyének megállapítása azonban még megállapításra vár.

Dr. Bartal Ernő

28 Kapossy J.: Magyarországi ötvösök a XVIII—XIX. sz.-ban, Bp. 1934. 38. old.

29 A budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdona.

PHILIPP ZÖCH, EIN VERGESSENER GRANER UHRMACHER IM XVIII. JAHRHUNDERT

In der kunstgewerblichen Geschichte Gran's (Esztergom) kann man zwei grosse Kapitel unterscheiden. Das erste — die Epoche der Árpáden-könige und der grossen Renaissance-Kirchenfürsten — schliesst sich mit der Türkenzeit.

In die zerstörte und verarmte Stadt kehrt nur langsam das Leben zurück. Das einst so blühende Handgewerbe ist verschwunden. In der Stadt, wo am Anfang des XVI. Jahrhunderts noch 16 Goldschmiede lebten, war im Jahre 1720 nur noch einer.

Um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts beginnt aber eine stürmische Entwicklung. Die Zahl der Einwohner wird in 100 Jahren verzehnfacht, die der Gewerbetreibenden steigt von 3 auf 152.

Dies sind die Zeit und die Verhältnisse, wenn — zwischen 1773—1780 — ein Urmacher, namens Philipp Zöch, sich mit seiner Frau und Sohn, auf den Weg macht um nach Gran zu kommen. Woher er kommt, konnte nicht festgestellt werden. Er stirbt in Gran, im Jahre 1800, im Alter von 62 Jahren. Nach seinem Tode nimmt sein Sohn die Werkstatt über. Franz Zöch stirbt im Jahre 1839, im Alter von 70 Jahren ohne Nachfolger.

Alle vier — bisher unbekannte und in letzter Zeit wieder aufgetauchte - Uhren von Philip Zöch gehören zum charakteristischen, im ganz Europa verbreitetem Uhrentyp des XVIII. Jahrhunderts, zu den sogenannten deutschen Standuhren. Die Uhren sind in naturfarbenen oder schwarzen Holzkasten untergebracht. Die Uhrwerken und ihre Ausführung sind von sehr guter Qualität.

Am ältesten ist eine reich gravierte Uhr aus 1775—1780 (Bild 1.) Das vergoldete Zifferblatt weist noch starken Barock-Einfluss auf. Die Gravierung der Medaillonien sind mit kaltem Email ausgefüllt. Das Werk ist ein sogenanntes „Repetierendes Viertelschlagwerk“.

Ungefähr 10 Jahre später wurde die im Bild 2. dargestellte Uhr verfertigt. Die Gravierung des Zifferblatts ist schon einfacher. Das Viertelschlag-Repetitionswerk weist gegenüber dem ersten verschiedene Neuerungen und Verbesserungen auf.

Im technischen und künstlerischen Sinne ist die am Bild 3. dargestellte Uhr die reifste. Sie kann auf die letzte Jahren des XVIII. Jh datiert werden. Die Louis XVI. Bronze-Beschläge und die Urnen sind noch immer dieselben, die einfache, tapetenartige Gravierung des Zifferblattes zeigt aber schon einen deutlichen Übergang in das Empire. Diese Einfachheit aber wurde dadurch kompensiert, dass der Zifferring und die Medaillons versilbert wurden. Das vergoldete Grundblatt, der versilberte

Zifferring und Medaillons, und das Blau der mit Hand ausgesägten Stahl-Zeigern bilden eine elegante, harmonisch wirkende Farbenfolge.

Es ist auch noch eine vierte Uhr von Zöch bekannt, die aber-leider-stark beschädigt ist. Sie kann um 1790 datiert werden. Das gestreifte Muster des Zifferblattes ist ähnlich, wie bei der am Bild 3 dargestellten Uhr.

Zum Schluss befasst sich der Aufsatz noch mit dem Person, dessen „LK“ Monogramm auf den Zifferblättern von allen vier beschriebenen Zöch-Uhren zu finden war. Da dieses Monogramm bisher nur bei ungarischen Uhren gefunden werden konnte, und laut Mitteilung des Wiener Uhrenmuseums eine Uhr mit diesem Monogramm ist dort überhaupt nicht zu finden, es mag wohl angenommen werden, dass es sich dabei um einer in dem sich in gewerblichem Aufstieg befindlichem Ungarn sich befestigten Manufaktur handelt. Der Verfasser zählt jene ungarischen Uhrmacher vor, bei derer Uhren bisher das „LK“ Monogram am hinteren Seite des Zifferblattes oder des abnehmbaren Zifferringes zu finden war, und zieht aus der geografischen Lage der Wohnorten die Folgerung, dass diese mit grosser Kunstfertigkeit verfertigte Zifferblätter in Ungarn und wahrscheinlich in Transdanubien hergestellt wurden. Um dies zu bestätigen, und den Namen und Wohnort dieses Graveurs auszufinden sind aber noch weitere Forschungen nötig.

Dr. Ernő Bartal

